

УДК 061.3:305-055.2(497.1)"1978"
141.72(497.1)

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.gud.243-265>

ВЕРА ГУДАЦ ДОДИЋ

Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ Транснационална секвенца у историји феминистичког покрета у Југославији

Апстракт: Транснационални контекст конференције „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ централно је питање овог рада. У тексту је стављен акценат на односе који су се успостављали међу домаћим и иностраним учесницама и учесницима на овом међународном скупу, интеракцијама и везама које су градили.

Кључне речи: еманципација жене, социјализам, феминизам, конференција, женски покрети

Увод

Политика еманципације жене у социјализму, уоквирена социјалистичким законодавством и јавним дискурсом о равноправности жене и мушкарца у свим сегментима живота, обележила је ово време као период афирмисања многих права жене. „Женско питање“ је проблематизовано и отворано на различите начине, а промене у домену правног положаја жене, укључујући и репродуктивна права, доступно и бесплатно школовање, масовно запошљавање жена, те једнаке плате за исти рад, уз снагу социјалне државе, односно социјалних права и сигурности коју

је пружала, значајнији су домети и основни учинак социјализма на родној егалитарности. Помаци ка „равноправности жене“ и побољшању њеног друштвеног статуса у другим раздобљима тешко могу да се мере са напретком учињеним у социјализму, посебно у сфери права, упркос његовој противуречној стварности. Родне, еманципаторске политике социјалистичке државе, међутим, нису урушиле снажно укоренење патријархалне односе у породици, а двострука оптерећеност жене никада није била превазиђена у социјализму. Неплаћени кућни рад,¹ који је уз све друге улоге које је обављала, остављен жени, изнова је производио родне неједнакости. Службеној идеологији егалитаризма и женској еманципацији одупирала се и измицала свакодневица живота жене на селу, још више наглашена разликама које су постојале у појединим деловима Југославије. Сељанке су биле друштвено маргинализоване, а манифестације патријархалности у родним односима посебно су биле изражене у руралним срединама. Изнова се откривао низ друштвених противуречности и пукотина у освојеном еманципаторском простору жене, које су замагљивале слику стварану још од времена револуционарки, хероина из рата, ударница рада...

Принцип једнаке плате за исти рад,² за жене у многим деловима света тако далека жеља, базични, снажан механизам спречавања дискриминације, у социјализму подигнут на ниво уставног начела, у пракси није успевао да онемогући друге начине који су доприносили да жене буду слабије плаћене од мушкараца. То се првенствено односи на расподељивање жена на радна места која су била мање плаћена, као и на претежну запосленост у гранама са нижим просечним платама.³

До седамдесетих година 20. века, односно до одржавања конференције „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“, организовање жена у контексту социјализма препознаје се пре свега по делатности Антифашистичког фронта жена, а након његовог укидања, социјалистичких женских организација које су деловале под окриљем државе – Савеза женских друштава и Конференције за друштвену активност жене.

1 Стратегија социјалистичке државе била је усмерена на подруштвљавање кућног рада, односно на преношење свакодневних кућних послова, или барем дела послова, на јавне установе и друштвене службе. Оснивање ресторана друштвене исхране, сервиса за обављање појединих кућних послова и други покушаји државе да кроз различите форме кућни рад претвори у јавни нису успевали да у већој мери апсорбују неопходне послове у домаћинству. Вера Гудац Додић „Рад жена у домаћинству – пракса у Србији“, *Токови историје* 2/2010.

2 „За једнак рад жене имају право на једнаку плату као и мушкарци“. Члан 24, *Устав ФНРЈ 1946*, (Службени лист ФНРЈ, 1946).

3 Вера Гудац Додић, *Жена у социјализму*, (Београд: ИНИС, 2006), 66–67.

Најмасовнија женска организација која је постојала у Југославији, Антифашистички фронт жена, основана током Другог светског рата (Босански Петровац, децембар 1942), одлуком партијског врха и лидерки организације⁴ укинута је 1953. године. Делатност ове женске организације запамћена је по силовитој борби за еманципацију жене, за њен продор у различите друштвене сфере, борбу против патријархата утканог у све сегменте живота, примитивизма, незнања, неписмености, необавештености. Њена масовност мерила се стотинама хиљада жена обухваћених различитим кампањама и активностима које је АФЖ покретао. Еманципаторски набој и активистички потенцијал који је одликовао ову организацију, пратио је званичну политику државе и мере које је доносила, обележавајући послератне године као оне у којима су жене освајале јавни простор, стицале нова искуства и досезале до многих сегмената друштвеног живота у којима их раније није било.⁵

Препознавање и решавање многих проблема из свакодневице жена и устаљених пракси које су обликовале њихове животе, снага активизма жена у његовим оквирима, и поред постојећих друштвених околности и политичког контекста, показује да АФЖ „није био само инструмент политичке мобилизације и друштвене контроле, већ и начин јачања солидарности и бриге кроз заједничко суделовање у културном, политичком и друштвеном капиталу“.⁶ Гашењем АФЖ-а, деловање у јавном простору и друштвена видљивост жена бледи.

После укидања АФЖ-а основан је, у оквиру Социјалистичког савеза радног народа Југославије, Савез женских друштава Југославије. Различита женска друштва, само у оквирима Србије их је било 472, првенствено су била фокусирана на проблеме из свакодневице сеоских жена

4 У сусрету делегације жена са последњег, четвртог конгреса АФЖ-а Југославије и Јосипа Броза Тита, Вида Томшич, тадашња председница АФЖ-а, рекла је да су донеле одлуку о његовом укидању „на основу разговора које смо имале са друговима Марком (А. Ранковић – прим. В. Г. Д.), Кардељом и Ђиласом“. Архив Југославије, 837, Кабинет председника Републике, II/16, к. 39, Пријем делегације Четвртог конгреса АФЖ-а, 29. 9. 1953.

5 Поред богате грађе Антифашистичког фронта жена сачуване у многим архивима (Архиву Југославије, Архиву Србије, Историјском архиву Београда, али и архивима других тадашњих југословенских република, Хрватском државном архиву и другим), делатност ове женске организације третирана је и у различитим истраживањима, монографијама, чланцима. Навешћемо само неке: L. Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, (Zagreb 1996); N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, (Beograd, 1996); G. Stojaković, *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1945–1953)*, (Novi Sad, 2013).

6 Chiara Bonfiglioli, „Biografije aktivistkinja AFŽ-a: interseksionalna analiza ženskog delovanja“, *Izgubljena revolucija, AFŽ između mita i zaborava*, ur. Andreja Dugandžić, Tijana Okić, (Sarajevo, 2016), 35.

и на њихово „просвећивање“, док су по градовима углавном третирали питања унапређења домаћинства, преоптерећености запослене жене, растерећења од домаћих послова итд.⁷ Реорганизација „државних социјалистичких женских организација“, које су функционисале у оквирима државне политике, везује се за почетак шездесетих година двадесетог века (1961) када је, уместо Савеза женских друштава, основана Конференција за друштвену активност жена. Она је функционисала као једно од тела Социјалистичког савеза утапајући се у њега. Средином седамдесетих (1975), променила је име у Конференција за питања друштвеног положаја жене.⁸

Афирмација родне егалитарности у социјализму и еманципаторски помаци који су се огледали у многим аспектима живота жене имали су своја ограничења. Почетком седамдесетих година стекли су се услови да управо та ограничења буду перципирана кроз свест и захтев за другачији приступ женском питању.

Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – Нови приступ?“

Студентски покрети у свету 1968. године, када су у различитим друштвеним-политичким контекстима и са другачијим поводима млади исказивали свој бунт, били су позадина и инспирација стварању многих других покрета, у том склопу и феминистичког (феминистички покрет другог таласа). То је било време полета многих социјалних покрета „женског, еколошког, антинуклеарног, покрета за разоружање, мировног“.⁹ У југословенском контексту, сазнање о раскораку између прокламованих социјалистичких вредности и реалности свакодневице у свим областима живота све више је обликовало друштвену свест и испуњавало јавни простор. Ограничења еманципације жене у социјализму омогућавала су појаву феминистичких идеја под његовим окриљем. Међутим, „када се појавио седамдесетих година XX века“, феминизам у Југославији

7 Архив Србије, Конференција за друштвену активност жена, Ђ-75, ф-92.

8 О реорганизацији женских организација у социјализму више видети: Vera Gudac Dodić, „Frauen im Sozialismus: Von der Antifaschistischen Frauenfront Jugoslawiens zu feministischen Organisationen“, *Schwimmen gegen den Strom? Diskurse weiblicher Autorschaft im postjugoslawischen Kontext*, Hg. Angela Richter, Tijana Matijević, Eva Kowollik, (Berlin: LIT Verlag, 2018).

9 Jelena Svirčić, Razgovor sa Nadom Ler Sofronić, (28. 11. 2011), Libela, portal o rodu, spolu i demokraciji, datum pristupa 21. 9. 2018, <http://libela.org.jelena-sviric-razgovor-sa-nadom-ler-sofronic>

„није био еквивалентан западном феминизму“,¹⁰ поред осталог и јер га је одређивао „битно другачији политички, друштвени и економски контекст из којег је поникао“.¹¹

У Београду је, у Студентском културном центру, од 27. до 29. октобра 1978. године одржана међународна конференција „Друг-ца жена. Женско питање – Нови приступ?“¹² Данас већ легендарна, конференција¹³ је отворила врата развиту и перспективу ширења феминизма у Југославији, који ће се променом друштвено-политичког контекста 80-их и још више 90-их година двадесетог века, овога пута на другачијим основама и са другачијим садржајима,¹⁴ посебно кроз антиратни ангажман, још више развити.

Тадашња директорка Студентског културног центра Дуња Блажевић¹⁵ се сећа да су Жарана Папић и Нада Лер Софронић, у то време асистенткиња на Филозофском факултету у Сарајеву на социологији, предложиле да се организује конференција. „Дошле су и предложиле да се прави та велика конференција, феминистичка, са великим списком главних феминисткиња од Запада, од Америке до Индије, преко Пољске... Европа, то је био огроман списак све оно што је било релевантно у активизму и у теорији, исто тако у Југославији. Онда сам ја рекла, наравно, радимо. То је важна тема, морамо тиме да се бавимо и да видимо где смо ми у односу на њих и где су они у односу на нас“.¹⁶

Конференцији су претходиле припреме, дуго је трајала преписка са страним феминисткињама. Организаторке су успеле да добију помоћ амбасада и културних центара земаља из којих су долазиле учеснице.¹⁷

10 Adriana Zaharijević, „Fus nota u globalnoj istoriji: kako se može читати историја југословенског феминизма?“, *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* 1/2015, (LVII), 76.

11 Исто.

12 Многе ауторке су писале о тој конференцији: Chiara Bonfiglioli, Адриана Захаријевић, Zsófia Lóránd, Маријана Стојчић...

13 Од 27. до 29. октобра одржан је међународни део конференције, а до 31. југословенски. Слоган, мото конференције који је предложила Жарана Папић био је: „Пролетери свих земаља ко вам пере чарапе“

14 Адриана Захаријевић је написала да је распад државе условио „темељну промену у самоперцепцији феминистичког активизма“. Zaharijević, *n. d.*, 83.

15 Дуња Блажевић, историчарка уметности, била је директорка СКЦ-а од 1976. до 1979. године.

16 Разговор са Дуњом Блажевић, 8. 6. 2018.

17 Како су често путовале и говориле стране језике, организаторке скупа су подразумевале да помоћ могу да очекују не само од југословенске државе већ и од различитих фондација из иностранства. Дуња Блажевић сведочи да није био проблем да „одемо ни у америчку ни у немачку ни у италијанску амбасаду и да дођемо са списком, ми смо за тај и тај програм хтели те и те људе. Ови су нас једва дочекали. Нико у те амбасаде није одлазио, те културне центре“. Исто.

Овом међународном семинару присуствовале су многе интелектуалке, научнице, уметнице, јавне личности. Конференција је окупила не само учеснице из Југославије (Београда, Загреба, Новог Сада, Сарајева, Љубљане, Ријеке) већ и феминисткиње из других европских држава: Велике Британије, Француске, Пољске, Италије, Немачке... Био је то први сусрет феминисткиња из Европе у некој социјалистичкој земљи.¹⁸ Списак учесника и учесница, доступан на страницама Архива Студентског културног центра,¹⁹ већ сам по себи сведочи о великој заинтересованости која је за њу владала и значају проблематике коју је третирао.

Конференција се састојала из два дела, међународног сусрета и југословенског скупа. За само неколико дана, колико је трајао међународни семинар, разматране су и анализирани бројне, разноврсне теме и аспекти друштвеног положаја, приватности и свакодневног живота жене... Постављене су изложбе, приказивани филмови и видео-записи. Према програму конференције било је предвиђено да се организују секције са различитим темама, округли столови. Међутим, на основу транскрипта конференције, који није потпун, стиче се утисак да се учеснице ипак нису по разним темама одвајале у секције већ су заједнички дебатовале у пленуму.²⁰ Неке од предвиђених тема за разговор биле су: „Жена-капитализам-друштвени преображај“, „Жена-култура“... Планирано је и одржавање округлог стола на тему „Положај жене у социјалистичком са-

18 Sofija Trivunac, „Igra roba i robinje“, Dačica Maraini govori za Dugu, *Duga*, 23. 10. 1978.

19 Према документацији из Архиве СКЦ-а, овом међународном семинару присуствовале су: Helen Roberts, Parveen Adams, Jill Lewis, Dijane Leonard-Sarker (Енглеска); Naty Garcia, Nil Yalter, Christine Delphy, Catherine Nadaud (Француска); Ewa Morawska (Пољска); Judit Kele (Мађарска); Dacia Maraini, Carla Ravaioli, Chara Saraceno, Ane Marie Boetti, Manuela Fraire, Anabella Miscuglio, Maria Rosa Cutrufelli, Adele Cambria (Италија); Alice Schwarzer (Немачка). Учесници конференције из Југославије су долазили из различитих градова. Из Београда су јој присуствовали: Весна Драмушић, Рада Ђуришин, Драган Клајић, Анђелка Милић, Милош Немањић, Живана Олбина, Борка Павићевић, Весна Пешић, Милица Посавец, Вера Смиљанић, Вук Стамболовић, Карел Турза, Љуба Стојић, Дуња Блажевић, Јасмина Тешановић, Биљана Томић, Даница Мијовић, Жарана Папић; из Загреба: Ида Биард, Гордана Церјан-Летица, Надежда Цациновић-Пуховски, Славенка Дракулић-Илић, Ружа Фирст-Дилић, Божидарка Фрајт, Ђурђа Милановић, Весна Пусић, Лидија Склевицки, Јелена Зупа; из Ријеке Мира Оклобција, Слободан Дракулић; из Новог Сада Каталин Ладик; Сарајева Нада Лер Софронић и Зоран Видаковић; Љубљане Силва Менжарић; и Рада Ивековић (Београд-Рим). Према истраживању Chiare Bonfiglioli (2008) семинару су присуствовале и Letizia Paolozzi, Luciana Viviani, Giuliana Sgrena (Италија), Ivette Julie, Else Bon (Француска). Arhiva Studentskog kulturnog centra Beograda, datum pristupa 10. 9. 2018, <http://www.arhivaskc.org.rs/hronografije-programa/velike-manifestacije/5840-drug-ca-zena-zensko-pitanje-novi-pristup-27-30-oktobar-1978.html>

20 Архива Студентског културног центра (АСКЦ), Београд, Дуња Блажевић, Транскрипт конференције, 28. 10. 1978, 48.

моуправном друштву“. На скупу су приказани многи филмови домаћих и иностраних аутора: чехословачки филм „Игра јабуком“ (режија Вера Хитилова); југословенски филм „Жива истина“ (режија Томислав Радић); италијански филмови „Ноћни портир“ (Lilijana Savani), „Придев жена“ (Roni Daorulo) и „Ризик живљења“ (Anabella Miscuglio, Ana Karini). Конференцију су пратиле изложбе. Једна од њих је била „Београд: портрети жена, октобар 1978“, ауторке Горанке Матић. То је била изложба портета жена снимљених непосредно, недељу или две пре скупа на улицама Београда, на пијацама, у робним кућама. Фотографије жена урадио је Небојша Чанковић. Испод фото-портрета дати су и одговори фотографисаних жена на питања: „Колико имате година“, „Како бисте желели да се зовете“, „Где бисте желели да живите“, „Чиме бисте желели да се бавите“. На самој конференцији Жарана Папић их је назвала „питањима из царства жеља“.²¹ Постављена је и изложба „Југословенска жена у статистици“, којом је положај жене у Југославији представљен и одсликан уз помоћ статистичких података и кроз њих. Изложба „Сексизам око нас“ фокусира се на југословенску штампу, показујући како се жена третира у њој. Осим ових, постављена је и изложба „Стрипови Клер Бретше“ (Claire Bratcher). Видео-записи и фотографије Заједнице турских радника и имиграната у Паризу и Ганду, документарни пројекат Нил Јалтер (Nil Yalter) „La Roquette – женски затвор“, видео Јасмине Тешановић „Љубав је у суштини говорљивост“, те филмски програм „Линеарно бекство“, „Рони“ и „Паола“ у режији Anabelle Miscuglio, „Успавана лепотица“ и „Мој отац моја љубав“ (Dacia Maraini) употпуњују слику програма конференције.²²

У току конференције Дуња Блажевић је рекла да је првенствени циљ организовања међународног дела скупа да се јавност ближе упозна „са оним што се у свету на плану еманципације жена дешава“, јер о томе нема довољно релевантних информација, да се „тима игнорише један велики потенцијал“ који се на разним странама и на разне начине бори за еманципацију и ослобођење жене. О томе треба стећи информације из прве руке, говорила је за београдску телевизију, „да све то критички сагледамо и да ступимо у дијалог“.²³

Готово две деценије касније, једна од организаторки тог међународног скупа, Жарана Папић га је дефинисала као феминистичку кон-

21 АСКЦ, Транскрипт конференције, Жарана Папић, 27. 10. 1978, 46, 47.

22 Arhiva Studentskog kulturnog centra Beograda, datum pristupa 10. 9. 2018, <http://www.arhivaskc.org.rs/hronografije-programa/velike-manifestacije/5840-drug-ca-zena-zensko-pitanje-novi-pristup-27-30-oktobar-1978.html>

23 Интервју Раде Ђуришин са Дуњом Блажевић, ТВ емисија *Женски род, мушки род*, 16. 11. 1978, Програмски архив ТВ Београд.

ференцију чија је основна замисао била да се представи феномен феминизма и да се кроз непосредан дијалог чује „шта је заправо феминизам“. Такође, идеја је била да се окупе сви заинтересовани „за про-феминистичке иницијативе у Југославији“. Настојање да се покрене критика „социјалистичког патријархата и социјалистичког концепта женске судбине“ било је још један од круцијалних циљева овог скупа.²⁴

Транснационални контекст Конференције

Међусобни односи учесница на скупу, интеракције, размене искустава како теоријског тако и оног везаног за доминантне праксе жена у различитим контекстима, као и везе које су се међу њима успостављале, са становишта теме овог рада, најзанимљивији су аспекти конференције.²⁵ Сусрети жена које су живеле у различитим деловима света, чији је ангажман био везан за земље другачијег друштвено-економског оквира и политичког усројства, управо због тога су били посебно занимљиви.

Односи између иностраних и учесница из Југославије били су испуњени различитим садржајима, али оно што се, према сећањима многих, описује као заједничко искуство, нит која их је све повезивала јесте једна посебна атмосфера²⁶ створена на конференцији. Све учеснице су се слагале да је атмосфера одисала одушевљењем и да је постојала свест да су биле сведоци догађају од историјског значаја.²⁷ Међутим, видљиве су биле и јасно се уочавале разлике у схватањима између домаћих учесница и западних феминисткиња, базиране поред осталог на различитим искуствима. Југословенске учеснице нису биле против система, од-

24 „Ženski pokret u bivšoj Jugoslaviji: sedamdesete i osamdesete“, Žarana Papić, *Tekstovi 1977–2002*, uredile: Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović, Daša Duhaček, (Novi Sad, 2012), 281–282, datum pristupa 11. 10. 2018, https://www.researchgate.net/publication/313877891_Zarana_Papic_Tekstovi_1977-2002

25 На транснационалне аспекте овог скупа посебну пажњу је усмерила Кјара Бонфиљоли (Chiara Bonfiglioli) у раду: *Belgrade, 1978, Remembering the conference „Drugarica Žena. Žensko pitanje - Novi pristup?“* / „Comrade Woman. The Women’s Question: A New Approach?“ *thirty years after*, Utrecht University, Faculty of Arts - Womens Studies, Research Master „Gender and Ethnicity“, Year 2007/2008, Utrecht, August 2008. Текст је доступан на: Theses Archive - University Library Utrecht - Student theses, <http://studenttheses.library.uu.nl/search.php?language=en> (датум приступа 20. 10. 2018). Овим истраживањем дата је опсежна анализа конференције „Друг-ца жена“ и значајан допринос изучавању те теме.

26 Атмосфера је била неформална, односно како ју је видела једна од учесница, није било сталног радног председништва, у излагањима су се мешала лична искуства са теоријским уопштавањима, а радна процедура се одвијала спонтано и ad hoc. Lidija Sklevicky „Ne teorija, samo – otvaranje vrata“, *Vjesnik*, 14. 11. 1978.

27 Bonfiglioli, *Belgrade, 1978*, 74.

носно „начина на који је конструисан социјализам“,²⁸ већ су наглашавале проблеме који су фактички одступали од прокламованих друштвених вредности.²⁹ Оне се нису одвајале од социјализма нити га доводиле у питање. Њихова критика била је феминистичка критика патријархата у социјализму.³⁰ За иностране учеснице оне нису биле довољно радикалне.³¹

Феминистичка критика социјалистичке стварности и тражење одговора на проблеме који су обележавали женска искуства и праксе, за локалне учеснице остајали су у оквирима социјализма и свега онога што су жене у њему стекле. „Ми немамо јединствену теорију која се тиче рјешавања специфичних феминистичких питања, али имамо генерални став да можемо поставити феминистичка питања тражећи на њих марксистичке одговоре.“³²

Различити политички и друштвени контексти земаља из којих су учеснице долазиле одражавали су се на актуелна питања која су мобилисала женске покрете и обележавала њихова искуства, као и на гледишта и перцепције иностраних гошћи и домаћих учесница на скупу. Нека од права за која су се женски покрети на Западу борили или их тек уврстили у освојене слободе, Југословенке су давно стекле.

Дуња Блажевић се сећа: „те разлике, наравно да су огромне“. У погледу напредних закона, нормативног регулисања различитих права, Југословенке су биле чврсто утемељене: „право на рад, право на абортус, право на не знам шта све не...“ Међутим у пракси и феминистичкој теорији било је другачије. Теорију је требало развијати и тиме се бавити. У њеној интерпретацији, оно што је у пракси постојало као проблем је то што је генерација жена које су учествовале у НОБ-у, после рата биле активне, позициониране на разним нивоима власти, равноправне – временом нестала са јавне сцене. Послератне генерације су виделе „како су наше бабе, тетке, маме прошле. И да је све то красно и дивно, али да њих нема... То је била и одбрана те генерације жена које су учествовале у НОБу, које су биле у АФЖ-у“, а које су са протоком времена остале затворене у приватној сфери. Конференција за друштвену активност жена је већ

28 Chiara Bonfiglioli, „Social equality is not enough, we want pleasure!: Italian feminists in Belgrade for the 1978 'Comrade woman' Conference“, *Profemina, Jugoslovenski feminizmi* 2011/2, 119.

29 Marijana Stojčić, „Proleter i svih zemalja ko vam pere čarape? Feministički pokret u Jugoslaviji 1978–1989“, *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968 do danas*, ur. Đ. Tomić, P. Atanacković, (Novi Sad, 2009), 116.

30 Nada Ler-Sofronić „Misliti, stvarati i živjeti feminizam - Žarana Papić“, (2012), datum pristupa 8. 10. 2018, <http://www.zenskaposla.ba/content/misliti-stvarati-i-zivjeti-feminizam-zarana-papic>.

31 Gudac Dodić, „Frauen im Sozialismus“, 40.

32 АСКЦ, Нада Лер Софронић, Транскрипт конференције, 29. 10. 1978, 27.

била нешто друго од АФЖ-а, није успевала да мобилише жене, нити да решава проблеме између приватног и јавног. „А ту је и реалан проблем патријархата. Не може декретом да се промени. То је најтеже искорени-ти... Јер ти људи, колико год били за равноправност и комунисти, имали су ту патријархалну свест. Ништа њима није сметало да жене седе кући, кувају и чувају децу. То нас је вређало, директно. То је некакав наш мотив био што се Југославије тиче.“³³

Непосредно по завршетку Конференције Рада Ивековић је написала да је на скупу окупљено много људи, претежно жена из земље и иностранства, да би се разговарало о различитим аспектима положаја жене, мада због недовољно времена многе теме нису ни започете. „Говорило се отворено и искрено и неконвенционално и поред неких непоразума који су ваљда били неминовни“.³⁴ Иностране учеснице су излагале о својим радним и животним искуствима, приказивале филмове... „Управо та њихова искуства била су нам занимљива, понекад драгоценна“. Поједине стране гошће биле су „зачуђујуће слабо информисане о југословенској ситуацији“ и то је у прва два дана доводило до извесних неспоразума у односима између домаћих и страних учесница. Неке од њих, мада левичарске политичке оријентације, у властитим земљама у опозицији, нису разумеле овдашњу ситуацију, а неке су по повратку у своје земље писале о скупу као режимском, неслободном... Почетни неспоразуми су премошћени, писала је Рада Ивековић, а оно што се на скупу чуло од иностраних гошћи било је веома занимљиво. Мада оне нису биле некаква јединствена група истоветних политичких оријентација, показало се да се ради о напредним покретима који не само да се баве низом непосредних практичних животних проблема већ и да имају разрађену и озбиљну теорију, о чему се у Југославији мало знало: „наша штампа о феминизму у западним земљама пише као о масовној хистерии женског реваншизма“.³⁵ С друге стране, југословенске учеснице су, говорећи о приликама у сопственој земљи, наглашавале постојање разлике између нормативног и стварног, између прокламованих права и њихове реализације у пракси, између јавног и приватног морала. Разговарало се о темама из свакодневног живота, сексуалности.³⁶

33 Разговор са Дуњом Блажевић.

34 Рада Ивековић „Клевете и истина; Осврт на скуп Друг-ца жена, Женско питање, нови приступ?“ *Омладинске новине*, 15. 11. 1978, (и у: *Drug-ca, (retro)* пресаријум за октобар, новембар и децембар 1978), посебно изданје билтена индок центра - аџин поводом четврт века од одржавања првог феминистичког фестивала (у сфрпј).

35 Ивековић, „Клевете и истина“.

36 *Исто*.

Њена каснија сећања откривају да стране гошће нису учавале да Југославија није била као друге источноевропске земаље и биле су изненађене оним што су у Београду виделе као конзумеризам. Према Ради Ивековић, током сусрета су Италијанке, а посебно Францускиње биле „врло љуте на нас и врло критичне према нама“, сматрајући да југословеске учеснице нису довољно радикалне, што „вероватно и нисмо биле“. Међутим, југословенске учеснице су биле веома критичне према сопственој влади и партији, али та димензија је страним гошћама била непозната и чак неразумљива. У неким тренуцима се зато чинило „да је то био дијалог између глувих и немих“. Југословенке су их слушале, свесне да су многе од иностраних гошћи дошле са дискурсом који није одговарао искуству домаћих учесница. То је, по мишљењу Ивековићеве, „учинило много доброг за нас“, јер је било важно чути искуства и размишљања других, али је вероватно и њима било добро да чују проблеме југословенских жена, проблеме који су били „веома базични“.³⁷

Домаће учеснице и организаторке су на самој конференцији наглашавале да се Југославија разликује од социјалистичких земаља Источног блока и да политички контекст у њима није исти, што неке међународне учеснице нису разумеле.³⁸ На скупу се провлачило да су оне необавештене о ситуацији у Југославији и да то доводи до неких неразумевања између њих. Локалне учеснице су покушавале да положај жене посматрају у склопу југословенског самоуправног социјализма, наглашавајући његове специфичности, тражећи неке одговоре у самој суштини самоуправљања.

Гошће из иностранства пружале су увид у своју друштвену ситуацију, говориле о женским искуствима у својим земљама, о оквиринама и садржајима женских покрета у различитим срединама, Француској, Енглеској, Пољској, Немачкој, Латинској Америци...

Италијанке су дискутовале о аутономији женског покрета, односима феминизма и марксизма, односно феминистичких покрета са партијама левнице.³⁹ Представљајући се присутнима на скупу, Карла Равиоли (Carla Ravioli) је показала велико интересовање за ситуацију у Југославији, њене напредне законе, али се одмах упитала зашто југословенске жене нису активније на њиховој примени и реализацији у пракси⁴⁰ и

37 У целини наведено према: Bonfiglioli, *Belgrade*, 1978, 82–83.

38 Поред других, о томе је говорила и Дуња Блажевић. АСКЦ, Транскрипт конференције, 27. 10. 1978, 8.

39 АСКЦ, Транскрипт Конференције: Maria Rosa Cutrufeli, 28. 10. 1978, 1–2.

40 Карла Равиоли је осим права на абортус поменула и то да у Југославији постоји веома прогресиван закон који омогућава деци да узимају презиме мајке, али да је

зашто је акценат у разговорима на производњи, а не на породици. Проблематризовала је питање подређивања интиме жена, јавном.⁴¹ Треба свакако додати да Италијанке које су дошле на скуп нису биле хомогена група, већ представнице различитих организација из Италије, те је у једном тернутку Дача Мараини (Dacia Maraini) интервенисала и нагласила да свака од њих дискутује у своје име.⁴²

Дебатовања о покренутој теми аутономије женског покрета у различитим друштвеним контекстима инспирисала су Жарану Папић да говори о томе да принцип аутономности произилази из једне другачије друштвене ситуације и да је „у оваквом друштву врло тешко бити аутономан у односу на читав низ принципа који пружају могућности“. Међутим, супротно владајућем дискурсу и јавној слици друштва у којој је еманципација извесна, Жарана Папић је истицала да „постоји пуна свест о томе да приступ женском питању онакав какав је приступ женској ситуацији, није довољан“. Говорећи о томе да женско питање код нас ипак није решено, рекла је да је један од начина да се на то укаже промовисање скупа у штампи и у емисији *Женски род, мушки род*, као једној од ретких која се бави тим проблемима.⁴³

Да су разговори о приватном домену у другом плану и да домаће учеснице не говоре довољно о тим проблемима, није било само запажање Карле Равиоли већ је то био општи утисак, импресија и неких других међународних учесница на скупу. Југословенке су аргументовале да не занемарују те теме, као ни питања сексуалности,⁴⁴ те се о томе више дискутовало последњег дана скупа.

На коментару појединих иностраних гошћи да Југословенке „деле приватно и јавно“, реаговала је Нада Лер Софронић опаском да о томе нема говора. У том склопу индикативно је било њено излагање да оне не мисле да се „може револуционисати друштвени однос јавног, а да нама приватно остане у запећку“. Без ослобођења индивидуе у приватности, приватног, нема ни ослобођења јавног, „нема ослобођења политичког, без ослобођења личног“.⁴⁵

Дебатовано је о многим питањима, свакодневици жена, традиционалним нормама, вредностима... Приватност жене и родни односи у породици измицали су еманципаторским политикама, одупирали се

то у пракси мртво слово на папиру. АСКЦ, Транскрипт конференције, 28. 10. 1978, 3.

41 Исто, 4.

42 АСКЦ, Дача Марайни, Транскрипт конференције, 27. 10. 1978, 57–58.

43 АСКЦ, Жарана Папић, Транскрипт конференције, 28. 10. 1978, 16–18.

44 АСКЦ, Дуња Блажевић, Транскрипт конференције, 29. 10. 1978, 24.

45 АСКЦ, Нада Лер Софронић, Транскрипт конференције, 29. 10. 1978, 27.

променама, откривали многе проблеме које је познавала и западна демократија. Неплаћени кућни рад жена, реалност која је својом универзалношћу и актуелношћу у различитим друштвеним и политичким контекстима била заједничко женско искуство, једна је од оних тема које су покретале дискусије и домаћих и иностраних гошћи.

Опстајање патријархалних, традиционалних вредности и пракси у породици, под окриљем социјализма, одсликавао је и доживљај учеснице из Италије Кјаре Сараћено (Chiara Saraceno). Када је долазила на Конференцију у авиону је упознала једног господина, који јој је рекао да од жене очекује да га код куће чека, са спремном вечером и ручком. Та анегдота је нагнала Наду Лер Софронић да нагласи да домаће учеснице на скупу не репрезентују југословенску жену, да су оне само мала група, јер „наша жена је у себе интернализирала патријархални морал“ са којим се првенствено треба борити.⁴⁶

Већ првог дана скупа, описујући ситуацију у Немачкој,⁴⁷ Алис Шварцер (Alice Schwarzer) је изнела свој став да у њој ипак није присутна „мачо атмосфера“ на начин на који јесте у медитеранским земљама, те да „ствари које се дешавају у Француској и Италији су се и њима десиле овде синоћ, добацивања...“⁴⁸

Веома индикативан догађај са скупа, везан за девојку са Косова која није знала да је у земљи у којој је живела легализован абортус,⁴⁹ указивао је на још један проблем и посебан аспект „женског питања“ у Југославији. Постојале су разлике у свакодневици и начину животу жена у појединим деловима заједничке државе, између урбаних и руралних средина, развијенијих и мање развијених крајева, без обзира на исте законе, прокламоване вредности и званичну идеологију. То је урушавало представу о јединственом положају жена са различитих простора и крајева Југославије, не само у погледу свесности и знања о сопственим правима већ и реалности живота жена у њима.⁵⁰

46 АСКЦ, Нада Лер Софронић, Транскрипт конференције, 29. 10. 1978, 29.

47 У Немачкој, као и у другим капиталистичким земљама у окружењу, тек један од троје запослених је жена, кућне послове увек оне обављају, говорила је Алис Шварцер. АСКЦ, Транскрипт конференције, 27. 10. 1978, 8–9.

48 Исто.

49 Према сећању Раде Ивековић, на питање Италијанки да ли је у Југославији дозвољен абортус, девојка са Косова је одговорила да није, што је изазвало Жаранину реакцију. Цела епизода је, по писању Кјаре Бонфиљоли, донекле дестабилизувала сцену састављену од жена које су живеле у урбаним центрима и у којој су организаторке наступале као модерне, самосвесне жене, свесне својих права. Bonfiglioli, *Belgrade, 1978*, 84–85.

50 Документација сачувана у фондовима АФЖ-а, Конференције за друштвену активност жена, садржи бројне примере који сведоче о разликама које су постојале у положају

За Нил Јалтер (Nil Yalter),⁵¹ према Кјари Бонфиљоли, посебна импресија на Конференцији била је бројност учесница и ефикасност организаторки, успех да се у Београду окупе феминисткиње из целог света. У њеним сећањима Жарана Папић је била „као бомба, врло симпатична, врло динамична, фантастична“. Организаторке је у интеракцијама са страним учесницама описивала као веома свесне и чврсте, док је тензије које су стваране разменом различитих гледишта приказивала као позитивне. Док су гошће из Аустралије, Енглеске, Немачке биле више офанзивне, југословенке учеснице и организаторке конференције је видела као веома добро информисане и „нису дале другима да их спусте доле“.⁵²

У вези са тим, занимљива је секвенца са конференције у коју сачувана документација не омогућава потпуни увид. У транскрипту конференције остао је запис о одговору Раде Ивековић на излагање францускиње Жаклин (сачувано је само име)⁵³ а да при том сам говор учеснице из Француске недостаје: „Сигурно, то је свакако занимљиво, али ја се само питам зашто колегица мисли, као што ми се чини да многе мисле, да нас оне могу научити, наиме зашто оне мисле да ми саме до неких ствари не бисмо (саме) могле доћи“.⁵⁴

О хетерогености женског покрета у Европи говорила је Џил Луис (Jill Lewis)⁵⁵ из Енглеске, али такође и о разноврсности покрета за ослобођење жена унутар Енглеске. Наглашавала је да постоје различити феминистички покрети, социјалистички, радикални и други, и да жене у покретима наступају са потпуно различитих политичких позиција. Заузела је став да су разноликости унутар покрета, разноликости стратегија, анализа, као и међусобних информисања о њима, посебна снага покрета. Учеснице из Енглеске су такође говориле о односима између феминистичких и левичарских покрета. Као битна и важна питања препознале су тематику везану за сексуалност, укључујући и „проблем разних сексуалности“, хомосексуалности... Џил Луис је сматрала да су разгово-

жена у различитим срединама и појединим деловима Југосалвије.

51 Нил Јалтер је уметница рођена у Египту, а у то време живела је у Француској.

52 Bonfiglioli, *Belgrade*, 1978, 79–80.

53 Атмосфера на конференцији је била таква да су се учеснице често представљале само са именом.

54 АСКЦ, Рада Ивековић, Транскрипт конференције 28. 10. 1978, 11.

55 Џил Луис је била чланица Комунистичке партије Велике Британије и феминисткиња. Говорећи за емисију *Женски род, мушки род*, на питање Драгана Клаића како успева да буде активна у независном феминистичком покрету али и у комунистичкој партији, одговорила је да то чини са великим тешкоћама, борбама, болом и траумама, јер су то два сасвим различита политичка искуства. *Женски род, мушки род*, Програмски архив ТВ Београд.

ри о сексуалности често занемарени и да је понекад веома тешко расправљати о овој проблематици са женама из социјалистичких земаља.⁵⁶

Другачија становишта испољавала су се и у вези са учешћем мушкараца на овом скупу. Поједине западне феминисткиње биле су против присуства мушкараца на конференцији. Таквим гледиштима супротставиле су се пре свега организаторке. Дуња Блажевић се сећа: „Била је једна Немица, Алис Шварцер, главна уредница часописа *Ема (Emma)* она је први, други дан Конференције рекла да сви мушкарци треба да изађу напоље.“ То је са становишта домаћих учесница било неприхватљиво. „Не долази у обзир, то су другови наши“. Неки од њих су се изјашњавали као феминисти (Слободан Дракулић), помагали им, на различите начине били подршка конференцији (од превођења до логистике). Иван Вејвода је дане и дане проводио у превођењу са „свих језика на све језике. Па нећеш ти наше другове да истерујеш. Опрости, али то не иде, идеш ти, али наши момци не иду“.⁵⁷ У Транскрипту конференције проналазимо: „Прво, ми не желимо овде да вршимо никакву дискриминацију. Код нас је заиста и мушки и женски род равноправан и молим вас лепо на овакав начин – ако можемо да идемо заједно, идемо заједно, а ако не можемо... Молим вас лепо, без дискриминаторских тенденци, ми нећемо овде давати приоритете женском или мушком роду, него ћемо разговарати о проблемима заједничким. Ко се не слаже ево им...“⁵⁸

Сећања других учесница (Dacia Maraini) такође откривају неразумевања и напетости настале првог дана на скупу, када су италијанске представнице виделе да мушкарац, социолог Слободан Дракулић, говори против угњетавања жена, што су оне сматрале „гротескним“. Организаторке су им одговариле да аутономија не значи чинити расизам, да ствари не треба посматрати у негативном смислу, против мушкараца, већ позитивно, у корист жена.⁵⁹

Захтев да мушкарци напусте скуп наишао је на бурна негодовања и других локалних учесница. Рада Ивековић је говорила да су Италијанке „тотално неспремне за овај разговор о Југославији, зато што немају појима о нашим приликама о којима неће ништа ни да чују, зато што пројцирају на нас своју ситуацију која је нама потпуно неприкладна, која се не може тек тако пресликавати. И молим их ако хоће да чују как-

56 АСКЦ, Jill Lewis, Транскрипт конференције, 27. 10. 1978, 14–19.

57 Разговор са Дуњом Блажевић.

58 АСКЦ, Дуња Блажевић, Транскрипт конференције, 27. 10. 1978, 41– 42.

59 Bonfiglioli, „Social equality is not enough“, 118.

ва је ситуација код нас, онда да нас пусте да говоримо, без обзира да ли смо мушки или женске, а после можемо о свему скупа дискутовати...“⁶⁰

Различитости које не могу да се спознају и прочитају из дискусија и реферата на самој конференцији, али које су сачуване у сећањима учесница, поред осталог су се манифестовале и у изгледу западних и домаћих учесница, моди. Нада Лер Софронић се сећала да су у почетку Југословенке биле „помало шокиране“ изледом западњакиња. Југословенке су биле другачије и већина је „била обучена као буржоаска дама из средње класе, насупротив гошћи. Седеле су на поду, без брусхалтера.“⁶¹

Везе које су се међу учесницама успостављале превазилазе су простор Студентског културног центра, додатно обликоване и стваране током заједничких вечери проведених у Београду. За Лепу Млађеновић, посебно важан моменат везан за Конференцију била су та изузетна дружења жена на вечерњим изласцима по београдским ресторанима, када су десетак и више жена (мале трупе „самих“ жена, како их је касније описивала Кристин Делфи) улазиле у мушки простор осећајући га као свој.⁶²

Лепа Млађеновић често наглашава да је ова конференција била прекретница у њеном животу, превенствено зато што је схватила да жене могу бити објекат истраживања, да изучавање положаја жене у друштву може бити професионално усмерење, да на тим темама докторирају жене. „Било је фантастично са којом енергијом и са којим ентузијазмом и са којом посвећеношћу су се оне заправо бавиле питањима угњетавања жена по разним темама. Ето то је била прекретница. То је била прекретница за женски покрет Југославије исто тако, зато што смо се ми све надахнуле уствари том конференцијом.“⁶³

Најзначајнији резултати конференције, према Жарани Папић, били су у томе што су скоро сви који су јој присуствовали „започели дијалог“ и потврдили „њихово уверење да има нечега у феминизму“. У Жараниној интерпретацији, као и у виђењима Лепе Млађеновић, конференција је учесницама „отворила нове перспективе на њихове сопствене животе и јавни живот који су водиле/и.“ За њу „поента није била

60 АСКЦ, Рада Ивековић, Транскрипт конференције, 27. 10. 2018, 43–44.

61 Према: Bonfiglioli, *Belgrade, 1978*, 87. - Неке од њих су мислиле да Југословенке нису „биле довољно критичне против мушких модела женске лепоте, на неки начин корупиране мушком културом“. Исто.

62 Bonfiglioli, *Belgrade, 1978*, 92, 93.

63 Susreti, Lepa Mladenović, (14. 2. 2017), datum pristupa 8. 9. 2018, susreti lepa mladjenovic tv forum www.forum.rs; Maja Hrgović, „Razgovor sa Lepom Mladenović“, *Zarez*, (5. 4. 2007), datum pristupa 2. 10. 2018, www.zarez.hr/clanci/razgovor-s-lepom-mladenovic.

у самој конференцији, већ у томе да су се жене окупиле и створиле извесну феминистичку енергију“.⁶⁴

Четири деценије након одржавања конференције, Дуња Блажевић је сумирала зашто је у ствари она била важна: „Зато што од тада почиње организовање, организована активност жена. Независно. Те независне групе, те разне организације које се јављају... То је имало резултат. Иначе би то било без последица, велика бука, велика драма, бука ни око чега, али последица тога је у ствари (даљи) развој феминизма у Југославији“.⁶⁵

Реакције и друштвена вредновања

Конференција је имала велики одјек у јавности. Публицитет који јој је придаван, рефлексија и позитивне или пак негативне конотације у штампи и другим медијима, различита виђења и тумачења онога што се збивало на конференцији, пратили су овај скуп.⁶⁶ За неке медије она је била веома привлачна и зато што је изазвала велико узбуђење због жена које су се на њој окупиле.⁶⁷

Телевизијска емисија *Женски род, мушки род* била је поменута на конференцији као прилика да се у јавност изнесу сазнања до којих се дошло кроз полемике и анализе, а која одсликавају чињеницу да женско питање у Југославији, упркос свему, није решено. Она је информисала и упознавала гледаоце о ономе што се на скупу могло чути о феминизму и феминистичком покрету. У емисији је извештавано о циљевима због којих је организована конференција, постављеним изложбама и њеном уметничком делу, темама о којима се дискутовало. Позитивне интерпретације скупа и онога што се на њему дешавало могу се сублимирати у следећем: „Супротно погрдним и поспрдним одређењима који се обично придају феминисткињама, ове жене с много научне и политичке зрелости примењују и развијају марксистичку мисао у свом раз-

64 „Ženski pokret u bivšoj Jugoslaviji: sedamdesete i osamdesete“, *Žarana Papić*, 282.

65 Разговор са Дуњом Блажевић.

66 Поред емисије *Женски род, мушки род*, објављени су многи чланци са позитивним оценама и повољним коментарима о овој манифестацији: Н. Ђ., „Женско питање, нови приступ“, *Борба*, 1. 11. 1978; С. Аст, „Шта жене хоће“, *Нин*, 12. 11. 1978; Т. Прица, „Што је то женско питање“, *Полет*, 6. 11. 1978; В. Кесић, „Жене о жени“, *Старт*, 15. 11. 1978; Д. Гамсер, „Експлоатација људског тела“, *Студент*, 7. 11. 1978; Н. Неоричић, „Да ли је важно огледалце“, *Студент*, 15. 11. 1978; В. Грубљешкић, „Паланачка демагогија“, *Студент*, 15. 11. 1978. Поред таквих текстова, објављивани су и они са неповољним коментарима. Оценама и односом штампе према овој конференцији посебно се бавила Рада Ивековић у чланку „Клевете и истина; Осврт на скуп Друг-ца жена, Женско питање, нови приступ“, *Омладинске новине*, 15. 11. 1978.

67 *Žarana Papić*, 281.

матрању друштвено-економског и приватног положаја жене и у својој борби за равноправне хумане односе полова. У живим полемичким излагањима оне су износиле своја искуства“. Интервјуисане су многе учеснице и учесници, међу њима Ева Моравска, која је говорила о ситуацији у Пољској, и Кристин Делфи, социолошкиња из Париза, о феминистичком покрету у Француској, његовом односу са партијама левике и о томе да те партије реално нису „озбиљно узеле у обзир женско питање“, да „не признају опресију над женом“ и да женско питање социјалистичке револуције не решавају. Поред других домаћих учесница у емисији је говорила и Нада Лер Софронић, да је упркос стереотипима и лошој конотацији коју у њима носи реч феминизам, општи утисак да је све присутније груписање феминистичких покрета на левици и да према тим струјањима треба бити отворен.⁶⁸

Овај међународни скуп изазвао је негодовања и реакције Конференције за друштвену активност жена, тадашње званичне организације жена у Југославији, која га је „напала као скуп који заступа рат полова“.⁶⁹

Наглашавање новог приступа „женском питању“, а то је учињено већ у самом називу конференције, феминистички наративи и праксе феминизма о којима се на скупу говорило нису наишли на партијску благонаклоност, напротив.⁷⁰ Мада по виђењу Жаране Папић „захваљујући мање чврстом идеолошком кавезу, нисмо биле претерано нападане због ове феминистичке конференције“,⁷¹ од тадашње директорке СКЦ-а Дуње Блажевић, као најодговорније за одржавање те манифестације,⁷² траже-

68 ТВ емисија *Женски род, мушки род*, 16. 11. 1978, Програмски архив ТВ Београд. Емисију су припремили Драган Клаић, Борка Павићевић и Рада Ђуричин, режија Бранка Богданов.

69 *Žarana Papić*, 281.

70 Марксистичка доктрина женско питање сагледава у оквиру класне борбе и класног ослобођења, решава га као део радничког питања, не увиђајући потребу засебног, аутономног организовања жена.

71 *Žarana Papić*, 281.

72 Месец дана након одржавања Конференције на седници Председништва ЦК СКЈ, Стане Доланц је, поводом скупа о одговорности у информационој делатности одржаног у Сплиту, а на којем је наводно покушано да се на основу тезе „о критици свега постојећег“ дезавуише самоуправни социјализам, констатовао да је последњих година било домаћих и међународних семинара и симпозијума „за које чак нисмо ни знали да се одржавају и који су одржани практички у приватној организацији, без нашег знања, па и присуства. Мислим да ми морамо створити инструментариј који ће гарантовати уз пуну слободу одржавања семинара, саветовања и симпозијума, домаћих и међународних, које уосталом ми финансирамо, односно наше друштво, наш утицај на садржину таквих приредби, наше присуство и адекватан наступ комунистичких и других социјалистички одређених научних, културних и других радника“. Архив ЦК СКЈ, III/232, С. Доланц „Актуелна питања унутрашње друштвене и политичке ситуације“, 27. 11. 1978, 28–29.

но је да поднесе оставку. Добила је позив из Градског комитета СК Београда да дође ујутру код председника, сећа се Дуња Блажевић. Председник Градског комитета Душан Глигоријевић Саша је рекао да је ситуација таква да она мора да оде са места директора СКЦ-а (мада јој је мандат трајао до 1980). Додао је да неће остати без посла: „Можеш ти у Музеј савремене или... сместиће они мене. Али из Центра морам да одем. Ја кажем `Мени не пада на памет, да вам право кажем. Ја ћу свој мандат у Центру завршити, а ви ме смењујте...`. Тако да је тај разговор трајао, није био ни мало пријатан, наравно“.⁷³

Конференција и њене учеснице критиковане су и у делу југословенске штампе.⁷⁴ У појединим чланцима, неповољни коментари били су упућени пре свега домаћим учесницама скупа, а критика се односила на различите сегменте, од тога да су поводи одржавања конференције нејасни, да су се на њој разматрала периферна питања попут неучествовања мушкараца у домаћим пословима, да су расправе о приватној сфери жене прилично слободне и произвољне, да разговору са иностраним гошћама домаће учеснице нису дорасле, нису успеле да им одговоре на бројна питања, да је расправљано о површним и споредним сликама из заједничког живота жене и мушкарца итд. На неке од текстова који су садржали неповољне коментаре и оцене, објављени су и одговори Дуње Блажевић, која је као директорка културне институције у којој се одржавала Конференција, али и као њена учесница бранила скуп, писала писма. У *Студенту* су пренети чланци са негативним интерпретацијама скупа претходно објављени у *Политици* и *Вечерњим новостима*, заједно са одговором Дуње Блажевић на њих. „Наравно, ја сам одговарала... Ја сам била одговорна за читаву ствар. И онда је то ишло једино у Студенту где се могло објавити“.⁷⁵ Осим тога, *Вечерње новости* су објавиле њено протестно писмо⁷⁶ поводом чланка „Замућено огледало слободе“. У својим одговорима, писала је о дезинформацијама и погрешним интерпретацијама учесница на скупу, нетачном преношењу онога што се на скупу дешавало, стварним циљевима због кога је организован. Нада Спонса Мимица је писала да је зачуђујуће „с колико неразумевања, па и

73 Разговор са Дуњом Блажевић. - На функцији директорке СКЦ-а остала је до краја мандата.

74 Д. Будимировић, „Да ли је важна и потпетица“, *Политика*, 2. 11. 1978; Н. Марковић, Р. Станковић, „Замућено огледало слободе“, *Вечерње новости*, 6. 11. 1978; Н. Марковић, „Како припитомити двоножног мачора“, *Омладинске новине*, 11. 11. 1978. и други.

75 Разговор са Дуњом Блажевић.

76 Дуња Блажевић, „Ко замућује огледало слободе“, *Вечерње новости*, 13. 11. 1978.

ниподаштавања“ један део штампе пропратио овај скуп.⁷⁷ Истовремено, у Загребу су Славенка Дракулић и Весна Кесић, тада већ афирмисана новинарка, писале студиозне, афирмативне текстове о овој манифестацији, који су били својеврсна одбрана на нападе из неких медија и од појединих јавних личности.

Закључак

Односи који су успостављени међу учесницама Конференције кретали су се од напетости, нераумевања, жустрих дебатовања, заузимања потпуно опречних и контраверзних позиција, до проналажења заједничких упоришта у размишљањима и погледима, успостављања пријатељских веза и зближавања, посебно током вечерњих дружења по београдским ресторанима. Непосредност, неконвенционалност у атмосфери која је одликовала скуп, као и страственост и темпераментност у интеракцијама, опште је место у многим текстовима који су се бавили овим скупом, као и у сећањима учесница. Упркос чињеници да Југословенке нису одступале од социјализма, тражени су и идентификовани заједнички проблеми са западним гошћама, па макар приступи и одговори на њих били различити. Мада су југословенске учеснице биле веома самосвесне у односима са западним феминисткињама, оне су их снажно надахњивале и покретале. Критика различитих друштава, различитих политичких устројстава, са становишта позиције жене, била је оно заједничко место, главна веза међу присутнима на скупу, међу женама, условно речено, европског Истока и Запада. Снажна енергија која је циркулисала међу њима посебно је обележила овај међународни скуп. Конференција је унела нову – трнаснационалну димензију у већ постојећи плурални идентитет њених учесница. Превазилажење државних и националних граница на равни родног идентитета је водило даљем повезивању жена Европе у времену хладноратовских затварања. И касније, са распадом СФРЈ, бројне учеснице конференције су одбиле да живе у национално монолитним срединама и тешке ратне године провеле ван својих ратом наметнутих нових држава. И сама Дуња Блажевић је својим животом у Француској и Босни и Херцеговини током 90-их и првих година 21. века јасно исказала колико је транснационалност била битан сегмент њеног идентитета, која јој је помогла при

77 Нада Спонза Мимица „О једном симпозијуму и око њега“, *Омладинске новине*, 29. 11. 1078.

доношењу важних животних одлука и дала снагу да се одупре наметнутим етничким и националним ограничењима.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архива Студентског културног центра, Београд. Транскрипт конференције „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“
- Архив Југославије. Фондови: Кабинет председника Републике; ЦК СКЈ III/232.
- Архив Србије. Конференција за друштвену активност жена Србије.
- Разговор са Дуњом Блажевић. Београд, 8. 6. 2018.

Објављени извори

- *Устав ФНРЈ*. 1946.
- *Друг-ца*, (retro пресаријум за октобар, новембар и децембар 1978), посебно издање билтена индок центра - аџин поводом четврт века од одржавања првог feminističког фестивала (у сфрј).

Интернет извори

- Bonfiglioli, Chiara. *Belgrade, 1978 Remembering the conference „Drugarica Žena. Žensko pitanje - Novi pristup?“/“Comrade Woman. The Women’s Question: A New Approach?“ thirty years after*. Utrecht University, Faculty of Arts - Womens Studies, Research Master „Gender and Ethnicity“, Year 2007/2008, Utrecht, August 2008. Dostupno na: Theses Archive - University Library Utrecht - Student Theses. Datum pristupa 20. 10. 2018. <http://studenttheses.library.uu.nl/search.php?language=en>
- Datum pristupa 10. 9. 2018. <http://www.arhivaskc.org.rs/hronografije-programa/velike-manifestacije/5840-drug-ca-zena-zensko-pitanje-novi-priступ-27-30-oktobar-1978.html>
- Hrgović, Maja. „Razgovor sa Lepom Mladenović“. *Zarez*, (5. 4. 2007). Datum pristupa 2. 10. 2018. www.zarez.hr/clanci/razgovor-s-lepom-mladenovic
- Ler Sofronić, Nada. „Misliti, stvarati i živeti feminizam - Žarana Papić“. Datum pristupa 8. 10. 2018. <http://www.zenska-posla.ba/content/misliti-stvarati-i-zivjeti-feminizam-zarana-papic>
- Susreti, Lepa Mladenović (14. 2. 2017). Datum pristupa 8. 9. 2018. [susreti-lepa-mladenovic tv forum www.forum.rs](http://www.susreti-lepa-mladenovic-tv-forum.com)
- Svirčić, Jelena. Razgovor sa Nadom Ler Sofronić, (28. 11. 2011). Libela, portal o rodu, spolu i demokraciji. Datum pristupa 21. 9. 2018. <http://libela.org.jelena-sviracic-razgovor-sa-nadom-ler-sofronic>
- „Ženski pokret u bivšoj Jugoslaviji: sedamdesete i osamdesete“. *Žarana Papić, Tekstovi 1977–2002*, ur. Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović, Daša Duhaček. Novi

Sad, 2012. Datum pristupa 11. 10. 2018. https://www.researchgate.net/publication/313877891_Zarana_Papic_Tekstovi_1977-2002

Литература

- Bonfiglioli, Chiara. „Social equality is not enough, we want pleasure! Italian feminists in Belgrade for the 1978 ‘Comrade woman’ Conference“. *Profemina, Jugoslovenski feminizmi* 2011/2.
- Bonfiglioli, Chiara. „Biografije aktivistkinja AFŽ-a: intersekcionalna analiza ženskog delovanja“. *Izgnubljena revolucija, AFŽ između mita i zaborava*, ur. Andreja Dugandžić, Tijana Okić. Sarajevo, 2016.
- Блажевић, Дуња. „Ко замућује огледало слободе“. *Вечерње новости*, 13. 11. 1978.
- Букумировић, Д. „Да ли је важна и потпетица“. *Политика*, 2. 11. 1978.
- Гудац Додић, Вера, *Жена у социјализму*. Београд: ИНИС, 2006.
- Гудац Додић, Вера. „Рад жена у домаћинству - пракса у Србији“. *Токови историје* 2/2010.
- Gudac Dodić, Vera. „Frauen im Sozialismus: Von der Antifaschistischen Frauenfront Jugoslawiens zu feministischen Organisationen“. *Schwimmen gegen den Strom? Diskurse weiblicher Autorschaft im postjugoslawischen Kontext*, Hg. Angela Richter, Tijana Matijević, Eva Kowollik. Berlin: LIT Verlag, 2018.
- Zaharijević, Adriana. „Fus nota u globalnoj istoriji: Kako se može čitati istorija jugoslovenskog feminizma?“ *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* 1/2015, (LVII).
- Ивековић, Рада. „Клевете и истина; Осврт на скуп Друг-ца жена, Женско питање, нови приступ“. *Омладинске новине*, 15. 11. 1978.
- Марковић, Наташа, Радмила Станковић. „Замућено огледало слободе“. *Вечерње новости*, 6. 11. 1978.
- Sklevicky, Lidija. „Ne teorija, samo – otvaranje vrata“. *Vjesnik*, 14. 11. 1978.
- Спонза Мимица, Нада. „О једном симпозијуму и око њега“. *Омладинске новине*, 29. 11. 1978.
- Stojčić, Marijana. „Proleter i svih zemalja ko vam pere čarape? Feministički pokret u Jugoslaviji 1978–1989“. *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968 do danas*, ur. Đ. Tomić, P. Atanacković. Novi Sad, 2009.
- Trivunac, Sofija. „Igra roba i robinje“, Dačica Maraini govori za Dugu. *Duga*, 23. 10. 1978.

Аудио-визуелни записи

- *Женски род, мушки род*, ТВ емисија. Програмски Архив ТВ Београд.

Фотографија на почетку рада:
 Конференција „Друг-ца жена. Женско питање-нови приступ?“ (Архива Студентског културног центра, Београд)

Summary

VERA GUDAC DODIĆ

„Comrade Woman: Woman’s Question – New Approach?” Conference. A Transnational Sequence in the History of the Feminist Movement in Yugoslavia

Abstract: The transnational context of the conference „Comrade Woman: Woman’s Question – New Approach” is the central question of this work. The accent in the work is put on the relations which were being established between domestic and foreign participants at this international meeting.

Key words: emancipation of the woman, socialism, feminism, conference, feminist movements

At the beginning of the nineteen-seventies, restrictions on the emancipation of women in socialist Yugoslavia were perceived through the awareness and demand for a different approach to the women’s question. The international conference „Comrade Woman: Woman’s Question – New Approach?” opened the perspective for the development and spreading of feminism in Yugoslavia. Relationships that were established between domestic and foreign participants at the Conference moved from misunderstanding, harsh debating, taking on completely opposite and controversial sides, to finding common grounds in thinking and views, establishing friendly relationships, and convergence. In spite of the fact that Yugoslav women didn’t deviate from socialism, shared problems with western guests were searched for and identified, even if approaches and answers to them were different. Although Yugoslav participants were very self-aware in relations with western feminists, they strongly inspired them and set them in motion. The criticism of different societies from a woman’s point of view was that shared place, the main link between those attending the meeting, between women, conditionally speaking, of the European East and West.